

Літературна критика

ДЕКАЛОГ БОЛЮ, АБО ЩО ЗАПИСАНО У КНИГУ УКРАЇНСЬКОГО БУТТЯ...

Лазарук М. Посаг для приречених. Роман у новелах. –
Львів: Апріорі, 2014. – 216 с.

Спочатку коротке передслово. Але хто пише рецензію на книжку з передмовою? Кожен жанр має свої закони, яких варто дотримуватися. Хоча в якийсь момент роздумів над новою книжкою Мирослава Лазарука усвідомила, що без цих слів не все буде настільки зрозумілим, зокрема й таке: про цей роман я не могла не написати!.. Чому? Бо загалом ця історія – одна велика Історія, мовлена устами однієї людини, Історія, в якій оживають покоління, – мені добре відома. З іншими топосами й іменами, з дещо відмінними “сюжетними” колізіями й вироками, але відома!

На початку 1990-х, у зблиску перших променів нашої Незалежності, я відкрила для себе цю Історію... Історію, почуту від мого свекра Володимира-Олега Кирилюка – його, шістнадцятирічного хлопця, заарештували

як члена юнацтва ОУН 11 листопада 1944 р. Рідна Борцівщина на Тернопіллі згадуватиметься згодом йому лише у снах найближчі 15 років (був звільнений 11 листопада 1959 р.). Після Колими він повернеться в рідний край, аби одружитися, народити дітей і дожити до проголошення Незалежності. Майже все, як у цьому романі, про котрий не можу говорити відсторонено...

Сьогодні вже багато написано про складні і трагічні сторінки української історії середини ХХ ст. Тут і документальні праці, і розповіді очевидців, і художні тексти, у яких ці сторінки оживають по-новому, вростаючи в сучасну історію України з її новими героями, жертвами і зрадниками – тими, хто “приречений” на такий “посаг” уже за межею нового віку...

Книжка Мирослава Лазарука “Посаг для приречених” вписана в коло подібних студій, бо створена на основі реальних фактів, але художньо осмислених, пропущених крізь “сито” часу і власних асоціацій, свого життєвого досвіду, – того, що дає людині можливість втриматися, не випасти з вічного колообігу буття, зрештою, бути самим собою. Автор не випадково окреслив жанр твору як “роман у новелах”. Кожна з “новел” у цій книжці – це окрема “нечувана подія”, здатна потрясти читача своєю непередбаченістю і трагедійністю, бо “виходом” чи “розв’язкою” для більшості персонажів стає смерть або тюрма й заслання. “І світ очманілий нехай хоч на мить заніміє”, – так написав Мирослав Лазарук-поет

в одному з віршів збірки “Цісарська дорога” (2011). Можливо, уже тоді творилася книжка “Посаг приречених” – не лише як рефлексія на минуле власної родини, а як виразна реакція митця на наше *не-буття*, на нашу, за висловом О. Забужко, національну *непритомність*. Бо й справді, “За Україну уже не вмирають, / Бо й вона ще не та, як не ті й однострої, / Полягли, повмирали всі вої-герої, / Полишалися ті, хто вмирати за неї не вміє...” (“Заграй собі на тилинці...”). Це рядки-“провокація”, своєрідне “щеплення” на видобування духовних національних первнів, на реакцію *сумісності* / *несумісності* з недалекою в часі Історією, що випробовує нас досі, пропонуючи як відповідь на ці слова нові приклади жертвовності й героїзму молодих людей...

Отже, такі “щеплення” вкрай потрібні, аби замислитися над багатьма проблемами минулого й сучасного, над нашим буттям. І роман у новелах М. Лазарука “Посаг для приречених” виявився дуже своєчасним твором, покликаним не просто заповнити тематичну “нішу” в національному письменстві, а насамперед оприявнити проблему осмислення і сприймання того непростого досвіду, розкрити вузлові “точки перетину” минулого й сучасного на прикладах долі найрідніших людей, на прикладі власного “співжиття” із цими “історіями”. Зрештою, така “провокація” таки виправдала себе – нове покоління героїв довело власними життями, що цей досвід здатен стати покликом “крові”... “Що закладено у твоїй крові, того ніхто і ніщо не зможе змінити. Кров сильніша за все на світі. І якщо вона тверда й непоступлива, то що тобі лишається в житті? Лишень гартувати її, щоби не зм’якла, боронь Боже, не покололася на дрібні шматочки, з яких уже ніколи не скласти тверді камінної. Отако! Без твердої крові ні Богові, ні людові, либонь, не послужиш...”, – так роздумує отець Павло (новела шоста “Гостинець на Голгофу”).

Упродовж багатьох років простежую (книжка за книжкою, публікація за публікацією) творчий доробок М. Лазарука, переконуючись у тому, що письменник завжди прагне “розворушити” свого потенційного читача. Він привертає увагу до часто невивідних, іноді цілком незручних тем і проблем культурного сьогочасся. Вважаю, що часто це робиться автором несвідомо, якісь внутрішні (оті самі!) поклики “крові” (у романі “Посаг для приречених” автор не випадково сам на цьому наголошує: “Я творю за велінням генів і крові...”) спонукають відновлювати й відкривати перед нами те, що поряд, що на “поверхні” й доступне нашому сприйманню, але ми недобачаємо, минаємо, не завважуємо, а деколи й ігноруємо багато важливих речей, події, людей... Як на мене, то це характерна творча особливість митця М. Лазарука – видобувати на “поверхню” нашої уваги, оприявнюючи ті чи ті, на перший погляд, маргінальні явища, аби згодом вони постали як головні. Це навіть не наполегливість, радше – упертість і подиву гідна затятість, що зрідні упевненості у правоті того, до чого докладаєш зусилля.

Прочитавши книжку “Посаг для приречених”, багато зрозуміла й відкрила для себе. Саме цей роман у новелах може слугувати своєрідним “ключем” для розкриття текстів М. Лазарука – як прозових, так і поетичних чи мистецтвознавчих. Звідси беруть початок усі “точки відліку” й вісі “перетину” в його творчості – того, без чого людина не здатна вповні явити світові власну творчу сутність. Письменник мусить мати свою “історію”. І навіть тоді, коли вона залишається нерозказаною, ще не відомою для читача, усе одно існує, виявляє себе опосередковано через знаки, певні коди, символічні образи й окремі деталі. Але вона є, і читач її відчуває. Ідеться передовсім про власний досвід сприймання творів М. Лазарука: я завжди знала, відчувала, що за поетичними рядками письменника щось існує, не назване, але означене. Воно, як тінь, переходить текстами, спонукаючи до розгадування цих таємних

послань, “сюжетів”, алюзій. Мені вже доводилося писати про збірку “Цісарська дорога”, і я добре пам’ятаю пошук відповідей на те, що ословлене у книжці, що назване, але постає “скалками-уламками” якоїсь однієї драми – не до кінця з’ясованої, лише почасти напіввідкритої для читача. Саме звідси починається М. Лазарук-письменник, його досвід відкриття-для-себе цієї історії власної родини (врешті, внаслідок такого досвіду, створення власної “родинної хроніки”) і є його шляхом у літературу – поступовим і органічним, як стежка на пантір, як долання всіх попередніх “вимірів” задля здобування сенсу буття (українського буття!) – усвідомлення ваги (важкості, ваговитості) “посагу”, отієї діалектичної взаємопов’язаності, де Покрова виростає в центральний символ, стаючи початком (бо “...Не можна заново почати, / Що збагнути вчора ти не зміг...”) як запитання, відповідь на яке покликаний дати сьогодні кожен із нас (“А де твій сардак і кептар, / Де гвер і топір, і збруя? / Ти маєш іти на війну, / Бо наші отави толоче, / Ліси молоді плюндрує / Лихвар і защедрий шинкар, / Що кров’ю своєю годує / Таки ж сатану. / І, ноги звисивши, всівся / На золотий вівтар...” (“Замість промови на врученні премії “Князь роси” імені Тараса Мельничука”). Ще у збірці “Пантір” стикаємося з поезією “Дві війни”, окремі рядки якої “вписані” в контекстуальну площину роману “Посаг для приречених” (зокрема у проблемний вимір однойменної новели): “Бо хтось тебе встиг звоювати / У попередньому житті... / <...> Воювати таки доведеться / Із тим, хто вселився у тебе / І величається двійником...”.

Роман у новелах “Посаг для приречених” – це твір про кожного з нас, незважаючи на те, чи маємо ми за плечима подібні “історії”. Але зяючі ніші і травми, пов’язані з колоніальним досвідом батьків і дідів, “промовляють” до нас із минулого (“Нутро, з якого випалено й глину, / Зоставлено лиш сажу порожнеч...”), й оживити їх, надати буттєвого сенсу покликані митці. До національної Книги Буття записано слова і вчинки, наші долі, а її сторінки обпалені трагедіями – жертовним героїзмом і підлими зрадами (але ж героїзм завжди жертовне, а зрада апріорі підла!). І про це все написав М. Лазарук у своєму романі в новелах. Їх (новел) десять – як заповідей Божих. Незважаючи на те, що в кожному із творів маємо різних людей із різними долями, у центрі все ж один персонаж. Він то оповідач, то споглядач подій, які відбуваються. Крізь призму його долі “просвічують” долі інших членів родини й зовсім чужих людей, пов’язаних із ними. Автор не випадково обирає жанр “роман у новелах”, оскільки роман має дуже виразне хронологічне обрамлення, ба навіть “точки відліку” – про Покрову вже згадувалося, крім того, ще однією “точкою відліку” є 24 серпня як початок нового буттєвого циклу в національній історії (як і в житті автора – народження внучки Євдокії напередодні “знакового” дня в межах “родинної хроніки”, котрою вона й розпочинається 24 серпня 1991 року – у той день помирає тітка Анна). Направду, така “тонка між небом і землею нить” (“Земне нутро не міряне, не зрима...”), така гірка, аж пекуча правда буття, що здатна відкритися вповні тим, хто бачить і чує (вслухається), як “ходить по мертвому цвинтару Бог...” (“Аж по рукоять”), коли надходить болісне прозріння (“...світло – це ми самі / Коли покидаємо землю / Чи вона проминає нас / Бо водночас / Не можна бути і зіркою й тінню / А тільки одним...” (“Світло не можна побачити...”).

Цитовані рядки віршів М. Лазарука зі збірки “Пантір”, як і окремі твори з поетичної книжки “Цісарська дорога”, вписані в ідейно-тематичні і проблемні виміри роману “Посаг для приречених”. Чого варті, наприклад, “історії” із “Цісарської дороги” – окремих розділів збірки має назву “Снігові балади сибірської Туркині” (поезії “Наша географія”, “За Воркутою, аж під Тюкалою...”, “Сніг на Покрову сорок шостого”, “Снігова балада про сибірську Туркиню (Пізній

спогад про юну маму) та ін.), що сюжетно перегукуються з новелами “Безіменні герої”, “Явлення Богоматері”, “Посаг для приречених”. Або ж вражаюча “історія” про юних Романа, Раю і Мишу, якому нема й шістнадцяти, про їхню страшну смерть від вогню в церкві Різдва Пресвятої Богородиці (новела п’ята “Запалені дзвони”) – її автор ослотив у “Новелі про трьох героїв, заживо спалених у церкві”, присвятивши поезію у збірці “Цісарська дорога” Степанові Бандері-молодшому.

І таких зв’язуючих текстів-“ланок” між поезіями й романом у новелах можна віднайти чимало. Вражає своєрідна енергетика творів письменника, здатна “втягувати” у своє силове поле не відпускаючи, не даючи можливості перевести подих, озирнутися... Якусь вічну істину відкривають вони для нас. Бо й правда: “Але яка тобі справа до всього, що в нас робиться...”. Так каже один із персонажів новели першої “Смертю смерть поправ...”. Уже можна було б розказати про те, що раніше приховувалося, не ословлювалося, не надавалося до осмислень, але... хіба розкажеш кількома словами вимірняне долями, життями людськими... Так, у романі оприявнюється, виразно прокреслюючись оце *між*. Невидима межа *між* тими, хто *тут*, та іншими – тими, кому цей світ “приречених” чужий. Іноді ці світи зближуються на дуже тонку й невидиму відстань, наприклад, завдяки єдиному слову “синку” (у новелі другій “Пієта” солдат дає можливість Парасці забрати тіло вбитого сина Яся) чи через усвідомлення вищої правди життя в тому часі сумної української історії (вона відкривається дипломованому молодому лікарю Веніаміну Сліпушенкові, героєві новели шостої “Гостинець на Голгофу”, який виріс у “принциповій радянській сім’ї” та отримав після закінчення медінституту на Донбасі направлення на Західну Україну). Саме межа *між* набуває статусу визначальної в цілісній концепції цього твору, вона прокреслює події в перспективі: “Але ті, які їдуть на Захід, не знають того, що знають ті, котрих везуть на Схід. І навпаки. Знає все тільки той, хто на небесах. Але хіба ми вміємо Його чути, а тим паче, слухати? Тому їдуть, їдуть, їдуть, не можуть зупинитися. Ніби вони втрапили у часову божевільну чортоторію, яка вміє закручувати людські долі так, що ніщо не спроможне розкрутити цю безупинну центрифугу-коловорот, це глибоченне буркало, котре утворилося після багатолітнього лихоліття, дно якого вкрите мільйонами трупів, поламаних кісток і таланів, поруйнованих надій і сподівань”. Щоби почути, щоби відкрити – для цього потрібні ті, кому ось цю межову лінію *між* під силу подолати, перетнути, закреслити чи бодай оприявнити. Чи не тому цю непросту місію (своєрідну роль перевізника) перебирають на себе митці.

Автор розкриває перед читачем не просто “історії” доль своїх персонажів (документальність оповіді у творі фіксована й декларується через імена, топоси, конкретні реалії та дати), він творить філософські сентенції, що дають можливість сприймати роман у новелах “Посаг для приречених” як текст філософського звучання. І сприяють цьому своєрідні авторські відступи, що подекуди позначені публіцистичністю, авторські роздуми насамперед над самим собою (тут варто згадати новелу дев’яту, яка дала назву романові, та новелу десятую “У переддень Воскресіння”). Слова з новели “Пієта” (“Бо хто може нині сказати, в чю хату завтра постукає горе...”) перегукуються з рядками з новели “Гостинець на Голгофу”: “Хіба ж чоловік винен, що його застрелили. Кожного ж можуть застрелити...”. Між ними глибинна прірва – передчуття й очікування смерті, з одного боку, і смерть як результат такого очікування, з другого. Подібних прикладів із роману можна наводити багато – вони тяжіють до афористичності. Хоча інколи здається, що автор поклав собі за мету говорити до читача просто й виразно, не надуживаючи його довірою –

розповідаються ж бо дуже драматичні й реальні історії із життя. Можливо, саме це і спонукає до філософської виповненості текстів, їх афористичної сили: “Бо навіть виживши, можна раптом померти в неволі” (новела восьма “Ті, що стріляють у спину”). Або ж інші рядки зі згаданого твору: “...бо ті, що стріляють у спину, не вміють промахуватися... <...> Ті, що стріляють у спину, не народжуються і не помирають, але й не живуть. Бо для такої мети – стріляти у спину – неможливо народжуватися”. Чи з новели “Посаг для приречених”: “Допоки існуватимуть наші спина, доти й не переводитимуться стрільці...”. Вони “кореспондують” із поетичними рядками Василя Герасим’юка (“не ті, що стріляли у спину, не ті, що прийшли, як святі...”), поета, котрому вдалося побудувати власний архетипний “знак” для розкриття певного хронологічного відтинку в українській історії. Подібними “знаками” промовляє до читача й письменник – аналізований тут роман у новелах узагальнює його художні пошуки, виявляючи, поряд із названими характеристиками, й інші особливості його авторського стилю. Зокрема, бездоганну налаштованість на “відкритість” до свого читача – авторові неможливо не вірити, не довіряти (це відчуття не покидає від першої новели “Смертю смерть поправ...” і до останньої, десятої, “У переддень Воскресіння”).

Ще варто наголосити на одній важливій особливості твору М. Лазарука – його вмінні витворити певний “настрій” моменту чи ситуації, настрої, що постає не завдяки тому чи тому описові (наприклад, пейзажу), а твориться через окрему деталь, певний (подекуди впізнаваний “знак”). Тут варто звернути увагу на те, що більшість подій відбуваються у романі вночі – своєрідним “знаком” або ж критерієм тут виступає світло (світло місяця / темінь, подекуди опозиційність набуває очевидної виразності – день / ніч, вона співвідносна з іншими опозиційними парами: праведність / неправедність (“Такі часи настали, що, певно, й пан Біг не розбереться у праведності чи неправедності людських діянь”); любов / ненависть (“Бо вибору між любов’ю і ненавистю їм ніхто не давав...”). Твір побудований на цьому протиставленні, не випадково слідчі, які допитували Доцю та інших заарештованих, “боялися світла” (новела четверта “Безіменні герої”). Дещо інше смислове навантаження має картина нічного похорону Яся в новелі другій (“Пієта”): “Чорні тіні повиходили з хати й потягнулися за домовиною на возі <...> Завив тужливо Антосів Бровко. Хтось крикнув на нього, але він продовжував завивати ще жалібніше, ніби і в собачому серці існує місце для туги і співчуття. Так він і супроводжував процесію, поки вона повністю не розчинилася в нічній імлі, що поглинула все довкола своєю непроглядністю та безпробудністю. Позалазила вона і в людські очі, вуха і роти, заслонила ніби назавше. І ніхто не відав, як має визволитися від цієї темнющої напасті, ім’я якій – біда, безсилля і туга”. Автор “програмує” цю темінь, позбутися якої можна лише завдяки внутрішньому світлу, носіями якого стають ті, хто здатні в темних хвилях власного життя зберегти віру й силу, – як героїні новели “Явлення Богоматері”, як оповідач “центральної” новели “Посаг для приречених” (“Аж нарешті туман із моїх очей розвіявся і я їх усіх розпізнав... <...> Але коли розпізнав, стало ще огидніше, адже й серед них могли бути ті, хто доносив на мене, на своїх друзів. І задля чого? Задля якого порятунку? Ім, либонь, також пальці в двері не вставляли. Ось коли стало по-справжньому страшно... <...> Стало ще кепськіше, ніби ти опинився на відтягій від світу крижині і плинеш у невідомому напрямку”). Стан прозріння, відкриття очевидного тут відбувається за посередництва світла (“Повний місяць світив у втомлені вічі”). Відбувається осмислення багатьох важливих речей у внутрішньому світі молодої людини, зокрема сутності поразки як “посагу” душі, як того, що здатне змінювати кожного з нас: “Поразка – це наш

спільний посаг, тому нести його кожному, не ухиляючись, не перекладаючи на інші плечі й душі. Бо цей посаг – для приречених”. Цілком закономірно, що роман у новелах завершується твором “У передень Воскресіння”. Ця новела концептуально “замикає” рамки оповіді, розриваючи “коло приреченості”. І хочеться вірити, що назавжди. Хоча те, що записано в *нашу Книгу Буття*, залишається з нами, бо воно в нашій “крові”...

Отримано 8 грудня 2014 р.

*Світлана Кирилюк
м. Чернівці*

